

Apžvalgos. Recenzijos. Pastabos
 Opinions. Reviews. Observations
 Überblicke. Rezensionen. Anmerkungen

DĖL BALTARUSIŲ ŠNEKTŲ LITUANIZMŲ VERTINIMO IR VARTOSENOS

Naujai randamus baltarusių šnektų lituanizmus skirdami lietuvių substratui, visuose savo tyrinėjimuose nuosekliai laikomės kalbotyros terminų žodynuose¹ nustatyto *substrato* termino apibrėžimo. Tačiau kartais susiduriame su atvejais, kai toks mūsų požiūris suprantamas iškreiptai. Štai lenkų kalbininkė E. Smulkova daro priekaištus², kad Senųjų Smilginių apylinkių (Varanavo raj., Baltarusija) gyvojoje baltarusių šnekte mūsų užrašytus žodžius *antarápluscí* "pašukos", *asiúkli* "asiūkliai", *skiardzí* "dūrimo vieta skerdžiant kiaulę" ir kt.³ laikome lietuvių substrato elementais. Tai esą tik atsitiktinai pavartoti okazionalizmai, nes mūsų nepaisoma tų žodžių atsiradimo baltarusių šnektose chronologijos, geografijos, jų funkcionavimo baltarusių dialektinėje sistemoje, kad mūsų elgiamasi ne visai korektiškai juos priskiriant prie naujausio substratinės leksikos sluoksnio⁴. Vadinasi, naujų substrato elementų buvimą šnektose ji neigia. Tačiau ar kalboje negali būti senesnių ir naujesnių substrato vienetų? Aišku, kad jie galimi. Juk, sakysim, Baltarusijoje senųjų lietuviškų teritorijų asimiliacija ne visur vykusį vienu laiku — tolimesnėse nuo Lietuvos sienos — anksčiau, artimesnėse — vėliau. Taigi ir vienu, ir kitu atveju asimiliacijos padarinys yra substratas, nepriklausantis nuo amžiaus. Aišku viena, jog substrato chronologija jo termino esmės nekeičia, į jo turinį neįeina. Svarbu tik, kad vienas ar kitas senosios kalbos elementas, perimtas naujosios, yra gyvas joje, funkcionuoja ir jau yra substratas. Visai taip substrato terminą supranta ir vartoja H. Turska ir Z. Zinkevičius⁵. Taigi sub-

¹ A c h m a n o v a O. S. *Slovar' lingvističeskich terminov*. Moskva: Sovetskaja enciklopedija, 1966, 461–462; G o ł ą b Z., H e i n z A., P o ł a ņ s k i K. *Słownik terminologii językoznawczej*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1970, 542–543; G a i v e n i s K., K e i n y s S. *Kalbotyros terminų žodynas*, Kaunas: Šviesa, 1990, 193–194.

² S m u l k o v a E. K voprosu o belorusskich lituanizmach — *Balto-slavianskije issledovanija*. Moskva: Nauka, 1981, 203–213.

³ G r i n a v e c k i e n e E., M a c k e v i č J u. F., R o m a n o v i č J. M., Č e b e r u k J. I. Bytovaja leksika litovskogo proischoždenija v Zapadnoj Belorussiji — *Lietuvių terminologija*. Vilnius: Mintis, 1975, 164, 165, 189.

⁴ S m u l k o v a E. Min. veik., 204–205.

⁵ T u r s k a H. O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie — *Studia nad polszczyzną kresową* I. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Lódź: Os-

strato termino reikšmė mūsų neiškraipoma. Vis dėlto E.Smulkova mano, kad substratas galys būti tik senas. Štai jos pozicija: "Termin "belorusskije baltizmy"...sledovalo by upotrebliat' liš' v... smysle, čto k staromu substratnomu sloju mogut byt' otneseny baltijskije relikty... (prežde vsego jatviažskije...)"⁶. Tokio baltų substrato elementų ji pateikia iš Bobrovníkų k. (Balstogės vaivadija, Lenkija) baltarusių šnektos, prieš tai pastebėdama, kad Bobrovníkų k. "... v prošlom eto služebnoje poselenije, osnovannoje na rubeže XV—XVI vv. ljudmi, prišedšimi so storony Nemana"⁷ (ši teiginį, beje, dar reiktų įrodyti).

Pripažindama *ateivių* kalbos liekanas substratu (!), šio termino reikšmę E.Smulkova iškraipo iš esmės, nesilaikydama kalbotyros teorijos apie substratą sampratos. Principinis E.Smulkovos teiginys, kad *ateivių*, o ne *autochtonų* kalbos liekanos — tai substratas, yra visiška anomalija. Bobrovníkų k. šnekteje, be kita ko, ji atranda esą baltiškos kilmės leksemą *lókšyny* "naminiai lakštiniai", kurią mano esant lietuviškos kilmės ir siūlo sieti su liet. *lakšalai, lakščiai, lakšenas, lakšvinys*, o šiuos — su *lākštas* "augalo lapas"⁸. Tačiau *lókšyny* (kaip ir *lapsá*) į slavų teritorijas pateko iš tiurkų kalbų⁹, praėjus, beje, mažiausiai 100 metų po *ateivių* iš Nemuno pusės į Bobrovníkus atsikraustymo. Tad lie. *lākštas* ir *lókšyny* vargu ar giminės, o tokio pobūdžio baltų substrato elementų atradimas bei jų chronologija mokslškai nepagrįsti. Kur šiuo atveju *jotvingių* substratas?

Substratui E.Smulkova minimų lituanizmų neskiria ir dėl to, kad jie užrašyti iš dvikalbio ploto. Senųjų Smilginių kaime ligšiol tikrai dar vienas kitas vyresnis žmogus kad ir moka savo tėvų kalbą, bet visas kaimas ir jo apylinkės lietuviškai jau nebesupranta ir tarpusavyje kalba vien baltarusiškai. Be to, čia nėra jokių lietuvių kultūros židinių — lietuviškos mokyklos, spaudos, radijo, bažnyčia tik lenkiška. Taigi ir mūsų straipsnyje pateikti šių apylinkių lituanizmai visi be išimties yra užrašyti iš vietinių senųjų žmonių, kurių tėvai ir protėviai čia asimiliuodamiesi tapo baltarusiais. Tokia Senųjų Smilginių apylinkėse vartojamų lituanizmų padėtis ir vartosena, mūsų įsitikinimu, nėra jokia kliūtis juos skirti substratui.

Kaip vėlesni mūsų tyrimai rodo, Senųjų Smilginių apylinkės nėra vienintelė vieta, kur randami E.Smulkovos okazionalizmais vadinami lituanizmai. Dabar mums žinoma, kad jų dar esama ir kitur Varanavo raj., taip pat Yvijos, Ašmenos, Breslaujos, Pastovių raj. Taigi jie nėra nei atsitiktiniai, nei individualios vartosenos ir atitinkamos reikšmės žodžiai, o tikri lietuvių substrato elementai, tvirtai įaugę į baltarusių dialektinę sistemą. Tai, be kita ko, rodo mūsų straipsnio iliustracinių sakinių gyvumas, taisyklinga vartosena

solineum, 1982, 86—119; Z i n k e v i č i u s Z. *Lietuvių dialektologija*. Vilnius: Mintis, 1966, 24—25; Z i n k e v i č i u s Z. *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, 249tt.

⁶ S m u l k o v a E. Min. veik., 205.

⁷ S m u l k o v a E. Min. veik., 206.

⁸ S m u l k o v a E. Min. veik., 208.

⁹ F a s m e r M. *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka* 2, Moskva: Izdatel'stvo "Progress", 1967, 460.

ir daryba, aiški reikšmė.

Minimieji Senųjų Smilginių baltarusių šnektos lituanizmai, neabejotinai būdami sudėtinė lietuvių substrato dalis, kartu nėra nei interferencijos, nei konvergencijos produktas, kaip juos a priori mėgina pavadinti E.Smulkova¹⁰. Visi jie yra *paveldėti*, o ne *atsineštiniai*.

Galima ginčytis ir dėl kai kurių lituanizmų pateikiamų lietuviškų atitikmenų. Štai lituanizmą *asiúkli* E.Smulkova kildina ne iš lie. *asiūkliai*, o iš visų šios genties augalų mokslinio termino *asiūklainiai* (klaidingai jis žymimas net dviem kirčio ženklais — *asiūklainiai*)¹¹, faktiškai liaudies kalboje visai nežinomo. Šis metodologinis riktas rodo, kad E.Smulkovai ir šiuo atveju nepavyksta iš pateiktų lietuviškų žodžių būrio pasirinkti tinkamiausio atitikmens. Bobrovnikų kaimo baltarusių šnekteje turimą leksemą *prašésć* "audeklo nuotolis staklėse tarp skieto ir veleno" ji linkusi laikyti lietuviškos kilmės ir be niekur nieko pernelyg mėgėjiškai sieja su lietuvių veiksmažodžiu *prasiskęsti*¹². Tačiau tai visiškai neįmanoma: tarp lie. (*prasi*) *skęsti* "(prasi)skleisti, (prasi)platinti" ir Bobrovnikų (*pra*)*šésć* tikrai nėra ne tik gramatinio (ir darybinio) bei fonetinio, bet — svarbiausia — semantinio ryšio. Mūsų įsitikinimu, *prašésć* — tikriausiai slavų kilmės žodis, plg. dar greičiausiai jo giminaitį rusų *prisiést'* "laikas, kai kas nors vienas po kito prisėda ir nepasikeldamas ką dirba"¹³.

Elena Grinaveckienė

¹⁰ Smulkova E. Min. veik., 205.

¹¹ Smulkova E. Min. veik., 204.

¹² Smulkova E. Min. veik., 208.

¹³ Dal' V. *Tolkovyj slovar' živago velikorusskago jazyka* 3, S. Peterburg-Moskva: Izdanije knigoprodavca-tipografa M.O. Wolfa, 1882, 450.